

MILAN TURKOVIĆ

KRALJEVICA

I

ZRINI-FRANKAPANI

KRALJEVICA

RODNOM MJESTU

OCA VJENCESLAVA

POSVETIO

MILAN TURKOVIĆ

Tur
h

KRALJEVICA I ZRINI-FRANKAPANI

Kraljevica, naselje i luka, povlaštena je po svom položaju, u zavjetrini senjske bure i opasne jugovine, došla je od početka XV. vijeka do znatne važnosti tek pojavom glasovitih i historičkih porodica Frankapana i Zrinskih. Za obitelj Turkovića važno je, da je u Kraljevici živio i uspješno radio djed Ivan Evangelista Turković, koji je zdušno unapređivao sve, što je bilo korisno i dobro za razvoj Kraljevice. Otac Vjenceslav rodio se je u Kraljevici. O jednom i drugom slijede potankosti u posebnim životopisima. Navodim ovdje tek nekoje činjenice, koje su bile odlučne za razvitak same Kraljevice.

Nagađa se, da je na mjestu, gdje se danas prostire ponosna luka Kraljevica, bila jednom grčka naselbina. Predaja naziva neke ruševine grčkom crkvom. Anonimni pisac u »Jutarnjem listu« tvrdi, da je Kraljevica nastala na ruševinama starodrevnog grada Amisa, koji se spominje još u VI. vijeku.

Zemlja među Savom i Dravom bila je prvobitno podijeljena na slavenske plemenite župe. Ugarsko-hrvatski vladari preobrazivali su slavenske župe po ugarskom uzoru tako, da su više župa podredili jednom ovećem i znamenitijem gradu, i nastala je oveća Županija. Taj proces započeo je za Vladislava Kumanca (1272—1290), a dovršio ga je u XIV. stoljeću Ljudevit I. (1342 do 1382) koji je u Hrvatskoj proveo uredbu ugarskih županija.

U staro doba postojala je Vinodolska županija koja se protezala od Rijeke pa sve do Senja. Bila su mjesta i kašteli: Grobnik, Trsat, Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir, Ledenice i Novi. Kralj Andrija II. (od 1290 do 1311) darovao je krčkim knezovima Vinodolsku županiju. Starom hrvatskom knežijom Vinodol postali su knezovi krčki gospodari Bakra sa starim kotarom (teritorium Buccaranum). Ovaj su sačinjavale općine praputnjarska, završka (kراسیčka), škrljevska, kukuljanska i kostrenska. Kao gospodari bakarski vršili su Frankapani Kraljevska prava (jura regalia), gospodska prava (jura dominalia). Upravu vodili su: Kaštelan (porkulab — Burgvogt), koji je predsjedao pučkom časnom sudu ili poštovanih sudaca ili starca, kancilir (tavel bakarski), gospodski sudac (judex Domini). Niži organi uprave bili su: satnici (stotnik — centurio) nad gradskim stražarima, graščik (razvikač ili bubnjar) jer puk u staro doba nije znao čitati, busović, raznosac poziva i isprava,

grabanti t. j. redarstvenici. Uredovni pečat bio je urezanim likom sv. Andrije Apoštola s napisom: sigillum Castri Buccari. (Priopćio M. Mažić, u »Primorskim Novinama«.)

KNEZOVI KRČKI

Dujam II. knez senjski (1279—1317); Dujam III. (1323—1348); Bartol VIII. 1332—1360; Ivan V. (Anž, Hans, Angelo) 1358—1393;

FRANKAPANI

Nikola (Mikula) 1394—1432; Bartol IX. 1426—1458; Ivan (Anž, Hans, Angelo) VIII. Brinjski, 1458—1514; Krsto Tržački, umro 1530; Nikola VIII. Tržački, 1556—1577; Gašpar I. 1559—1590; Vuk II. Krsto, 1589—1652; Franjo II. Krsto, umro 1671; Gašpar II. 1622—1653; Nikola X. umro 1664.

Spomena vrijedno je da su početkom XIV. stoljeća krčki utjecali kao župani na sudbinu požeške pokrajine. Povelja glasi: »Doymus comes Vegle et Vinodole, Geze (Guzeche ili Gačka) et Possegie...«

Porodična sreća i porast značenja i vlasti Frankapana ovisile su i bile od presudnog zamašaja o rodovima po tazbini. Mnogovrsne tazbine uplivale su već početkom XIV. stoljeća za doba knezova krčkih, poimence Bartola VIII., koji je bio u rodu sa Nelipićima, a udao je sestru Elizabetu, za Pavla II. kneza od Bribira, iz plemena Šubić. Elizabeta bila je mati kneza Jurja I. Zrinskoga. Sin mu Ivan-Anž imao je za suprugu Anu, kćer goričkog kneza Meinharda VII., a drugi sin Stjepan I. Katarinu Carrara, kćer gospodara od Padove.

Vjek. Klaić u svome djelu krčki knezovi Frankapani kaže: »Svetskoj slavi knezova krčkih položio je temelj Anž (Ivan, Angelo, Hans) V. (1358 do 1393) kad je 1387 pomogao spasiti iz sužanjstva u Novigradu na moru kraljicu Mariju, kćer Ljudevita Velikoga, a suprugu kralja Sigismunda. Sam papa Urban VI. (1389 do 1404) proslavio je junačko djelo, a kralj Sigismund (1387—1395) obasuo svoga premiloga rođaka darovnicama i odlikovanjima, ponajpače time, što mu je povjerio da kao ban kraljevina Slavonije, Dalmacije i Hrvatske brani domovinu od neprijatelja. Sestra bila je udata za Hugon od Duyna, a druga sestra za Otona grofa od Stubenberga.«

Još znatnije razmakao je vlast i pronio ime Mikula (Nikola) IV. (1394 do 1432, ban od 1426 do 1432). Bio je tri put oženjen, prva je žena nepoznata, druga Dorothea kći Nikole Gorjanskog, a treća navodno Blanka Sforza. Sestra njegova Elizabeta bila je udata za kneza Fridrika Celjskoga. U rodu s Celjskim i Gorjanskim došao je u svojtu samome kralju Sigismundu. Pratio je kralja po Evropi i hodočastio u svetu zemlju, pod konac života pohodio je Rim i papu Martinusa V. (1417 do 1481), koji je posvetio i potvrdio tradiciju krčkih knezova, da su starinom iz Rima, potomci Anicija i rođaci

RIMSKIH Frangepana. Od toga vremena krčki se knezovi vazda kite pridjevkom FRANGEPANI ili Frankapani. Puk prozvao ih je i Banićima, kao da su rođeni bani. Papa Martin dade krčkima i grb, dva zlatna lava, koji kidaju zajedno dva hljeba, dok je prije grb nobiles de Veglia bio bijel i ružičast po polovini, sa zlatnom zvi-jezdom u bijelom polju.

Nikola (Mikula) IV. Frankapan Ban Dalmacije i Hrvatske, imao devet sinova i jednu kćer Katarinu. Nakon smrti uslijedivše 26. juna 1432 slagala su se početno braća, ali radi porodičnih i političkih prilika i neprilika otuđivaše se postepeno tako daleko, da se oko god. 1446 razdijele na dvije protivne stranke, koje su se ljuto mrzile i progonile. Tek god. 1449 poluče sporazum, — time da se sedmero živućih i sinovac Jurjo I. kao osmi, podijele na osam loza. Frankapanska država raspadne se na osam velikaških kneževina. Odluče jedino: da gradovima Krkom i Senjom vladaju skupno.

Iza dijelitbe bilo je stanje: za kneza IVANA VI. STARIJEG (Hans, Angelo) muža Katarine Nelipić, koji je umro 1436, prima sin mu knez JURAJ I. Cetin, Rmanj, Lapac, Bašku i Ribnik. — NIKOLA V. primi: Ozalj, dio Ribnika i Grižane i dio gradova Krk i Senj. — STJEPAN II. dobi trg Modruše i grad Tržan, zatim gradove i kaštele Vitunj, Grobnik i Dubovac. — BARTOLU IX. dopadne trg Brinje, s kaštelom Jelovik, gradove Sokol, Tržac i varoš Bihać. — DUJAM IV. preuzme Oštrovicu i Novigrad oboje u Lici, Slunj i Ledenice. — MARTINU, dodijele Okić, Starigrad na moru, Novi, Bribir, Kotor, Bakar i Trsat. — SIGISMUND, zadržaje gradove Otočac, Prozor, Vrhovine i Dabar u gatanskoj župi. — IVAN VII. MLADI dobi župu ili gospoštiju Bužane i grad Hreljin. Ako koji od njih umre bez potomaka, namiriti će svi jednodušno onoga, kojem je prigodom diobe zapala manja baština. Ispravu supotpisali su biskupi: krbavski, senjski i krčki.

Planuše nove smutnje među braćom poglavito radi Ivana VII. ml. koje svrše u Mletcima u prosincu 1451, kojom zgodom USTUPE IVANU ML. KRK S ČITAVIM OTOKOM, koji sa svoje strane ustupi braći SVE SVOJE IMANJE NA KOPNU HRVATSKOM.

Dok je Krčko-Frankapanski rod proširio svoju vlast i ugled, kako vidimo, do Slavonije, dotle je Ivan VII. nazvan mlađi (1434—1486) stajao pod uplivom Mletačkim — i oženio Elisabetu kćer mletačkog plemića Pavla Maurocena. On je 2. ožujka 1453, premda TJELESNO I DUŠEVNO ZDRAV načinio oporuku, u kojoj osim obilnih legata stolnoj crkvi sv. Marije na Krku, samostanima, hospitalu i službenicima, određuje: »da se njegovi potomci imadu zakloniti u zaštitu i obranu mletačkoga vladanja, ako pak nebi imao potomaka, onda neka grad i cijeli otok Krk baštini dužd i občina mletačka. Zato će mletačka občina poput dobrog otca brinuti se za SVOGA SINA IVANA VII. Veglae tociusque insulae dominu et comes«. Poslijedica ove oporuke bila je, da se je morao knez Ivan VII. god. 1480 prisilno i varkom preseliti u Mletke, a jer nije imao potomaka upravljali

su od god. 1480 do 1797 otokom i gradom Krk mletački providuri (Vjekoslav Klaić, Krški knezovi).

Vjek. Klaić u početku djela piše ovo: »Mnogi štilac čudit će se, što knezove zovem Frankapanima, a ne Frankopanima, kako je u nas uobičajeno. Glavni je razlog, što su se sami KNEZOVI tako pisali. Svjedoče to brojne isprave njihove, pisane hrvatskim jezikom i glagolskim pismom, a izdane u Acta croatica od Kukuljevića i Hrv. spomenici od Dr. Šurmina.«

Senjski kaptol piše (1481) Sigismundi Franchapan. 1527 senjski biskup Franjo Jožefić piše knezu Krištoforu Frankapanu. Mesić Matija, povjesničar, spominjao ih je uvijek kao Frankapane. Klaić to tumači tako: »Kad je porodica potisnuta u pokupske i posavske krajeve, počeo se je i u hrvatskim ispravama pisanim latinicom javljati i oblik Frankapan.« Ističe Lopašića, Spomenici Tržačkih Frankapana, u Starinama XXV. »Ja sam prolistao i probilježio te isprave i pronašao među 67 listina da je Frankopan potpisivano samo nekoliko puta, i to grofovi Juraj, Wolfan, Miklouš tržački, Orfeo i Catharina grofica udata Zrini. Ipak je 1668 Catharina potpisala Frankapan. Pretežna većina potpisivala je Frankapan ili Frangepano, Frangepanis, Frangipani (ako talijanski) ili Franchepan.« U Frankapanskom arhivu u Porpetto nalazi se potpis prvi put 1364 Stefano de Frangapan, zatim 1477 Martino de Frangepani. Tržački potpisivali su se obično samo comes ili grof, ili de, ili zu Tersacz. Thersaz ili Tržički, bez oznake prezimena.

Nešto slična je i s imenom Zrini. Ono potiče od grada Zrin, po starom Zeriu. Prema tome se piše Zrinski, a ne Zrinjski, kako se to obično piše ili govori. Skoro svi povjesničari pišu Zrini ili Zrinski. Bribirski knezovi od plemena Šubić bili su prvotno knezovi dalmatinskih gradova i banovi bosanski. Pavao II. Ostrovički (1301—1346) bio je oženjen sa Elisabetom, sestrom krčkog kneza Dujma III. Kralj Ljudevit I. (1342—1382) skrši premoć Šubića u Dalmaciji, oduzme im gradove, pače i Ostrovicu, zato im daje grad Zrin (Zeriu) u Banovini s svim okolišnim zemljama. Sin Pavla Šubića, Juraj III. prozvan je odtada knez Juraj I. Šubić-Zrinski.

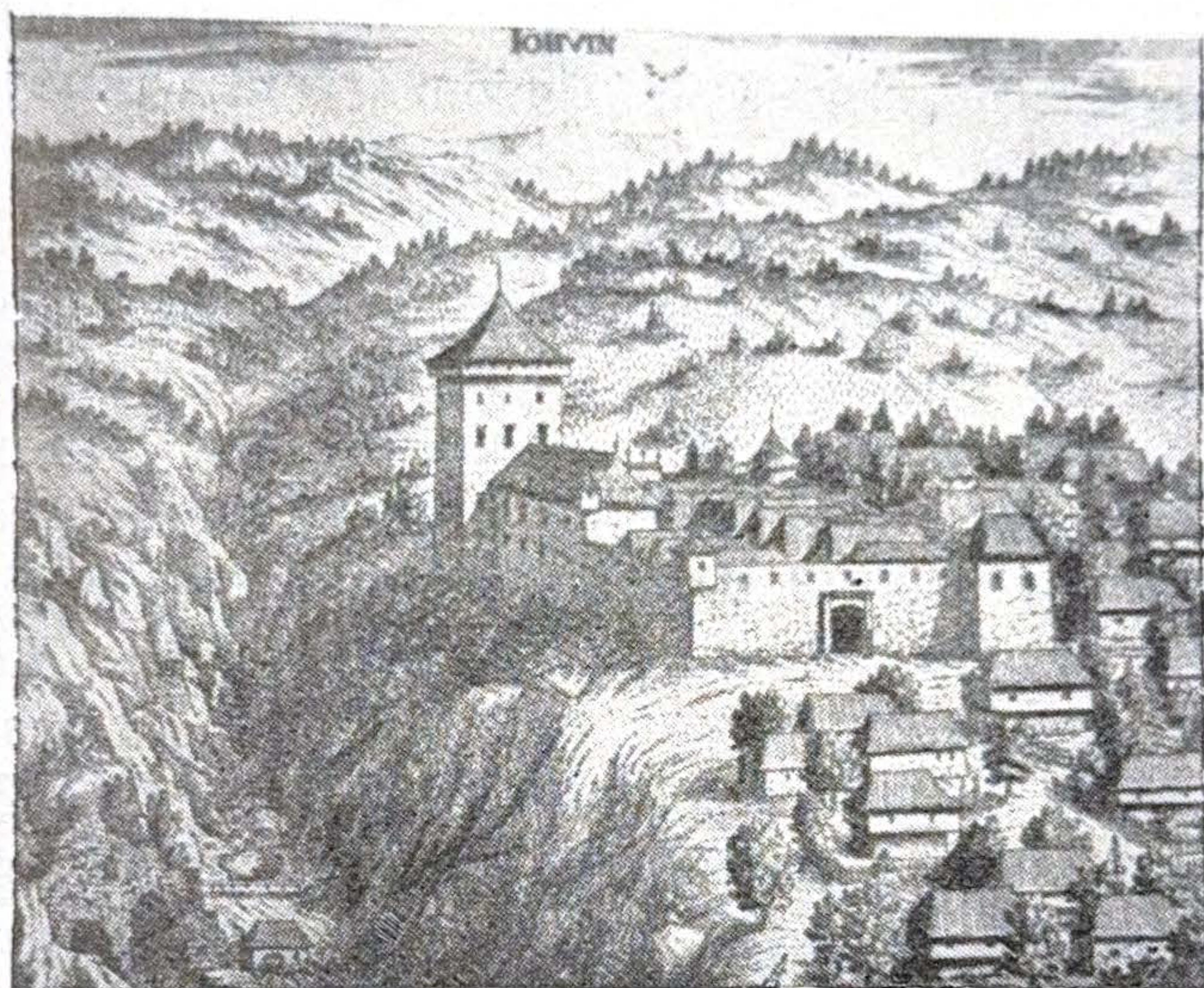
Zlatan Vučić u »Novom listu« navodi: »Na starijem gradu Kraljevačkom nalazi se natpis na kamenoj ploči: † MCCCLXXI. OPUS. ELIE. E.« koji Vučić tumači kao djelo Ilije, episkopa krbavskog, koji da je navodno živio u to doba. Nadalje spominje oporuku od 22. I. 1525 Vjenceslava Spina, kojom obdaruje Crkvice sv. Roka i Sebastijana u Bakarcu, na teritoriju Bernardina Frankapana. Time je dokazano, da je krivo, kako mnogi tvrde, da je postojala Kraljevica ili Portus regius u XVI. vijeku. Nedvojbeno je, da je teritorij Kraljevice spadao pod Hreljin, a luka Hreljina bio je Bakarac.

Katona, Historia Hung. donosi pače iz 1526: »Nos Christophorus (Krstó II. Tržački) groff de Frangepanibus, Segniae, Modrusiaque comes et comitatum Sinighiensis et do Possega similiter generalibus tutor et protector.«

Rad. Lopašić, Urbari hrvatski: »Knez Stjepan Frankapan pobratio se je s knezom Nikolom Zrinskim-Sigetskim, sklopiv s njim 1544 ugovor o zajedinstvu dobara. Nikola oženio se je iste godine sa sestrom Stjepanovom, Katarinom i primio je od šurjaka na uživanje frankapanska imanja: Ozalj, Dubovac, Grobnik, Bakar i Hreljin, dakako s Bakarcem.« U gornjem popisu ne nalazimo Kraljevicu, kao Frankapansko vlasništvo, pogotovo ne kao *Portus regius*, zato ne, jer je teritorij Kraljevice pripadao gradu Hreljinu.

Konstatacije koje se nalaze kod Lopašića u »Slovincu« (1885) i kod Strohala u Izvještaju realne gimn. u Rakovcu (1887) glase suglasno o postanku imena Frankapan.

Stjepan Frankapan Ozaljski 1377 volio je stanovati u Ribniku, Novomgradu na Dobri i Skradu. Ugovor od god. 1544 ustanovljuje i zamjениčko nasljedstvo gradova i posjeda. Označena su sva imanja

Tounj

i to ona Frankapanska: Ozalj, Ribnik, Dubovac, Novigrad na Dobri, Zvečaj, Skrad, Lipa, Mlaka-Despotovice, Modruš, Vitunj, Ogulin, Plaški, Jasenica, Ključ, Peč (Tounj), Janjač, Lukovdol (Severin), Grobnik, Trsat, Bakar, Hreljin, Drivenik, Grižani, Bribir i Novi-Vinodolski. Zatim imanja Zrinskog: Zrin, Gvozdansko, Pedalj, Krupa, Kostajnica, Mutnica, Jamnica, Lješnica, Novi na Granji, Novi-Kostajnički, Komogovina, Prekoverški, Medvedgrad, Lukovec, Božjakovina, Pakrac i Rakovac.«

Na požunskom saboru potuže se neki plemići na generala Sigismunda Herbersteina, koji je silom zauzeo bio Bakačev grad Varaždin. Inostrani generali bili su jaki novcem, a i vojničkom snagom, zato su slabo marili za domaće plemstvo i na njegovu štetu širili sve više svoju vlast.

Kad je grof Petar Zrinski zamolio kralja, da mu podijeli Karlovačku generaliju, istu je dobio grof Johann Herberstein. Rodovi Zrini i Frankapani ne mogoše nikako postići generalije u Hrvatskoj

i Slavoniji. One su bile u ono doba mnogo važnije i prevažnije od banije. Za te historijske porodice bile bi generalije od veće vrednosti, jer su imali silna imanja uzduž granice. Kao generali mogli bi oni upravljati najbolje Krajinom, ali i štititi je s većim uspjehom.

U drugoj polovini XV. vijeka imala su tri brata Frankapana za supruge: Ivan VI. st. Katarinu, kćer Ivanuša Ivnovića Nelipića, Stjepan II. Ozaljski Izotu kćerku estenskog markgrofa Nikole III.; Martin Doroteju ud. Ivaniša kneza Blagajskoga; Ivan VII. ml. Elizabetu kćer plem. mletačkog Pavla Maurocena.

U drugoj polovici XV. vijeka, pa do početka XVI. stoljeća tatzbine dosegle su kulminaciju važnosti i koristi za Frankapane, jer je Bernardin oženio bio Lujzu Aragonsku, bratučedu kraljice BEATRICE, SUPRUGE KRALJA MATIJE KORVINA. Nikole VI. Tržačkog supruga bila je Elizabeta Petuhi de Derse; Bartol X. oženio je Doroteju ud. Henninga od Susjedgrada. Njihove sestre imale su za muževe i to Barbara, Vilima Lichtensteina od Mikulova, Doroteja, Karla kneza od Krbave, Barbara, Vuka Zmaja Brankovića i drugog muža Franju Berislavića od Grabarja.

Kukuljević-Sakcinski u arhivu za povjesnicu, III. spominje posjede, koje su Zrinsko-Frankapani god. 1645 uživali: Domini Nicolai Comitibus et Bani in Castris ejusdem Zryn, Gvozdanzky, Pedaly, Krowppa, Novy u Kastanyzy, Muthnycza, Jamnycza, Lysnycza, Novy na Granicy, Kozthanyczy, Komegeyna, Prekowerský et Medwe, ac castellis Lwkavec et Bosyake in Zagrabiensi nec non castro Pekrecz et castello Rokonok in Crisiensi: Ex parte vero annotati domini Comitibus Stephani de Frangepan in castris similiter ejusdem Ozal, Rybnik, Dobovecz, Novygrad, Zvechay, Zkrad, Lyppa, ac castello Mlacha aliter Dezpotowycza vocatis in Zagrabiensi, nec non castris Modrusa, Wythwn, Ogwlyn, Plazy, Jezenycza, Klywch, Peech (Touvin), Janyach et Lukovdol, in Thininensi, ac allis Regni Croatiae Comitatus, item Grobnyk, Therzacz, Bakar, Hrellyn, Drevenyk, Grysany, Brybyr et Novy in Partibus Marittimis ac aliis ubiuis et in quibuscumque Comitatus intra ambitum Regnorum Slavonie, Croatiae et Dalmatie habitis et existentibus... Datum in Vigilia Purificationis Beatissimae Mariae Virginis 1645. (Zemaljski arhiv broj 22/1645.)

Prigodom diobe god. 1650 između braće Nikole i Petra Zrinskog, sagradio je Petar JEDAN NOVI GRAD U KRALJEVICI, za koji se priča da je izgrađen od temelja veličanstven i skupim djelom. Dok je gradnja trajala, boravio je po svoj prilici Petar u starom Kraljevačkom gradu da nadzire gradnju, kojom je zgodom izdavao neke isprave. Da su kraljevački grad posjedovali Zrinski, nalazimo u Radoslav Lopašiću (Hrv. Urbari): Comes Petrus a Zrin izdaje razne isprave u Kraljevici, i to 1. IV. 1650, i 2. VIII. 1651. Drugom ispravom oprašta podložnike iz Gerova od svake konjske i pješačke tlake. Tako i 20. septembra 1659 boravi Zrinski u Kraljevici. Urbar grada Novi ističe: »Kraljevica od Zrinskih knezova sa lukom pripadala gospodštini Hreljinskoj.«

U starom gradu Kraljevice nalazi se u dvorištu cisterna s grbom Zrinski i s natpisom C. P. A. Z. 1651, što znači: Comes Petrus a Zrinio 1651.

Đuro Szabo. Gradovi u Hrvatskoj. »Posve je logičan zaključak, da je prigodom izgradnje novog grada Petar dao popraviti stari grad i urediti cisternu. Novi grad, prava je renesansna građevina, u obliku četverokuta, a na svakome uglu okrugla kula. U srednjem je dvorištu cisterna urešena grbovima Zrini lijevo, Frankapanski desno, a na njima kruna. Grb je ovalan štit u dnu trovrh, raspolavljen odozdo do srednjeg vrha trovrha, desno su krila, lijevo kula.« Narod zove gradove u Kraljevici Frankapanskima. Iz predašnjih povjesnih spisa proizlazi, da je netočna narodna predaja.

Tokom XVI. vijeka oženio je Vuk I. Brinjski Katarinu Bočkaj ud. Mihajla Imrefyja; Ferdinand izabrani biskup modruški, Mariju, kćer Despota Brankovića; Matija I. Sofiju Thuz de Lak ud. Henninga od Susjedgrada. Sestra njihova BEATRICA 1496—1510 udala se za IVANA KORVINA, drugi muž bio je Juraj knez Braniborski iz kuće Hohenzollern; Doroteja, za kneza Blagajskoga.

U drugoj polovini XVI. stoljeća i početkom XVII, stoljeća imao je Nikola VIII. Tržački za suprugu Doroteju ud. Leonarda Grubera od Samobora; Franjo I. Juditu kćer Ladislava Kerečenja; Sestra KATARINA bila je supruga NIKOLE ZRINSKOG Sigetskog; Gašpar I. oženio je Katarinu Lenkovića; Nikola IX. imao je za suprugu Ana Mariju, kćer Petra Erdödijs; Vuk II. Krsto oženio je Barbaru Berislavić zatim Doroteju ud. Paradieser rođ. Haller von Hallerstein.

U drugoj polovini XVII. vijeka nalazimo još Franju II. Krsta, rođ. 1646/7, koji je nastradao 1671 a imao je za suprugu Juliju de Naro, rodicu kardinala Barberinija. Sestra mu ANA KATARINA bila je udata za BANA PETRA ZRINSKOGA, umorenog god. 1671.

Posljednji Zrinski Adam, umro je 1691, supruga bila je Marija grofica Lamberg.

Iz cijelog toga rodoslovlja proizilazi, da su Frankapani došavši u rod sa mađarskim plemstvom zavedeni stranputice. Premoć austrijsko-njemačkih vlastodržaca iz zavisti potkapala je i sumnjivala ih tako snažno, da je uopće moglo doći do tako nečuvene katastrofe za cijeli Zrinsko-Frankapanski rod, kako je to opisano u slijedećim redcima.

God. 1662 pobjediše oba brata Nikola i Petar Zrinski turske vojskovođe, a Petar Zrinski suviše zarobi bosanskog pašu Čengjijića i zatoči ga u svoj grad Bakar. Karlovački general Herbert Auersperg, njegov neprijatelj, digao je silnu graju na Zrinskog, da se je usudio zarobljenog pašu odvesti u Bakar, a da ga nije predao njemu, svomu poglavaru. Kršćanski svijet spjevao je junačke pjesme o Zrinskima, na pr.: Herr Graff Peter, wie das Wetter,

Er drein schlagt und verjaget
Die Feind von der Christen Hut,
Das erschallt in ganzer Welt.

Iza smrti bana Nikole Zrinskoga, koji je dne 18. XI. 1664 u lovu kod Čakovca, napadnut od razbijesnjela ranjena vepra od grozovitih rana ispustio svoju junačku dušu, nagađao se je knez Petar Zrinski svojom šurjakinjom Sofijom rođ. barunicom Löbl; sklopljen je ugovor god. 1665 u kojem se t. zv. novi kraljevački grad nazivlje »arx nova zrin«. (Laszovski.)

Kakova su ručna pisma izdavali kraljevi Zrinsko-Frankapana, neka služi jedno pismo iz pismohrane Radoslava Lopašića objelodanjeno u »Croatici«. Ono glasi: »Geben in vnserer Stadt Grätz den 25. IV. 1647 Ferdinand III. . . Instruction auf den hoch vnd wollgebornen, vnsern rath, camrer bestelten obristen über ein regiment archibusier pferdt, vnd lieben getreuen Petter Grauen von Zerín, herrn zu Tschägkhathurn, Bakhare, Grobnig, Vinodoll vnd Ossail, obristen erbstallmaister in Khünigreich Hungarn, vnd erbhauptman zu Leogräbt, alss vnserm an vnd aufgenumben bestellen hauptman vber die in Crain vnd Crabatten wessende besolte vnd vnbesolte Vssgoggen, souil deren beraith vorhanden, vnd noch künfhftig sein werden, wessen er sich in sollichen ihme anuertrauten beuelch zu erhalten . . . Und weillen villbemelte Vssgoggen sambentlich von vnsern löbl. vorfahre, vnd vnss mit sonderlichen privilegia, in den sie auf ihren gründten vnd wohnungen vor andern vnsern vnderthanen in fürstenthumb Crain aller zünss, steuerer, vnd anderer anforderungen freyseczen begnadet vnd fürgesehen, sie vns aber dagegen verbunden, zu allen fürfehlenheiten gewertig vnd gehorsamb zu sein, vnd nit allein zum nothfall wider den erbfeindt, wan sy aufgemohnt werden, auf ein etlich tag in aignen vncosten anzuziehen vnd auf der gräniczen zuverbleiben, sondern auch anderwärts ihren gehorsamb zu laisten . . . Das da vermütes göttliches schikhung durch soliche Vssgoggen etwo bassa, beegen, sanssakbeegen, oder ander ansehnliche Türggen nidergeworfen vnd gefangen würden, dieselben in abweeg vsns gebührn, — vor andern gemeinen Türggen vnd beutten aber, so sy dem feindt oberhalten werden, jeden fürgeseczten obristen, wie bissherro gräntiz gebreuchig gewest, gebührliche verehrung eruolgen . . .«

Dr. Ferdo Sišić. Krajinu je bečki dvor već prije pola vijeka prisvojio kao carsku teritoriju, otevši je hrvatskoj banskoj vlasti. Da ovu teritoriju sebi bolje zajamči, dvor je u njoj namjestio kao oficire (cifrake, kako su ih Hrvati zvali) ponajviše Nijemce, a bilo je i dosta njemačkih vojnika. Dvor nije ove čete uredno plaćao, pa stoga one uzeše da grabe i otimaju — uz to još su napose objesni oficiri — provodili razvratan život. Neprilika je bila i sa Srbima, pozvanim od carskih generala, na pustu i neobrađenu zemlju, koju su morali da učine urbarnom.

Spomena je vrijedno, da se je žena Zrinskog, umna Katarina, oduševljavala za narodni jezik, veleći u predgovoru »Tovarušu putnom: zmeđu svega svita jezikov najmanje hrvatskoga ovo doba (god. 1661) štampanih knjig nahodi se«.

Radoslav Lopašić, u »Leptiru« god. 1661: »Car Rudolf II. preda i izruči skrb čuvanja slovjenskih krajina svojem stricu Karolu, arkivojvodi i upravitelju Štajerskom, koju je samo sa presjede za brzo domaćoj gospodi. Umješanje Karlovo u poslove hrvatske, se stališi hrvatski svakom prilikom uklanjahu Karolu i njegovu nasljedniku arkivojvodi Ferdinandu i uztezahu podpore donášati za obranu svoje otačbine.«

Vojnička i komorska uprava u onim krajevima, gdje je bila uvedena nakon izгона Turaka, bijaše tako strašna i tužna za narod, da se je on često dizao i bunio. Na narod su tada poslani kirasiri i draguni.

Stari grad i crkva

Glasnik Jadranske straže iz god. 1935 iznosi jednu ispravu, ali u novijem pravopisu, što znatno slabi dojam citata: »Pred Uzmožnog i Presvitlog Gosp. Petra, Vikovičnega Grofa od Zrina, njih Svitlem Gosp. da je priporučena... Vašega Svitloga Gosp. ponizan podložnik Matio Picolino moli da mu plaću biste polak moje zaslužbe poboljšali...« Vlastoručno rješenje molbe uslijedilo je: »U Bakru 27. 8bra 1661. Ako bude oni (onaj) suplikant dalje služil na naših brodih da mu plaća budi kako ostalim mornarom. C(omes) P(etrus) a Zrin.«

E. Laszowski. Šubići-Zrinski, venecijanski plemići. »Knez Šubić Bribirski primio je godine 1313 povelju koja potvrđuje da je republika Venecija njega i potomstvo njegovo primila za svoje časne i prave građane Venecijance, podijelivši im sva prava i slobode pravih plemenitih Mlečana. Mjeseca Maja god. 1667. po-

šalje ban Petar Zrinski u Veneciju svoga pouzdanika, s potrebnim uputama i dokazalima, da isposluje potvrdu venecijanskog plemstva, što ga je za se i potomstvo svoje dobio njegov izravni pradjed knez Pavao Šubić. Utvrđeno je da se je Ban Petar Zrinski sa sinom i nećakom mogao služiti pravima venecijanskog plemića. Ta čast, piše Laszowski, nije bila samo na strani Zrinskih, već i na strani Venecije, koja je toli odličan rod Zrinskih mogla ubrajati među svoje plemstvo.«

Oba grada u Kraljevici bila su vlasništvo Zrinskih sve do katastrofe 1671. Po navodima Laszovskog narodna predaja hoće, da se u novome gradu Kraljevice zavjeriše u gradskoj kapelici, pred kipom majke Božje, Petar Zrinski i šurjak Franjo Krsto Frankapan?

Tade Smičiklas. Povijest Hrvatske: »Pred tragično usmrćenje dviju najmoćnijih rodova, koji su toliko stoljeća cvali u narodu hrvatskom i velikimi djeli uresili tolike listove povijesti svoga naroda« pisao je kralj Leopold I. (1657—1705) 21. marta 1670 vlastoručno pismo Zrinskomu, te mu obećaje po biskupu Borkoviću, da će činom dokazati, kako će njega i sve njegove osobitom carskom milošću opsipati, a Lobkovic naročito reče biskupu Borkoviću: »Samo neka dođe u Beč rođak moj, slobodno neka dođe.« Međutim već 29. III. 1670 zbaci Leopold I. Petra Zrinskog s banske časti. 17. aprila 1670 dođu Zrinski i Frankapani u Beč. Već slijedeći dan budu uhapšeni i internirani. 27. augusta 1670 prevezu ih u Wiener Neustadt.

Radoslav Lopašić, Leptir (iz god. 1861). »Razpisom carskim od 20. rujna 1670 pozove se osobiti sud, i naimenuju suci iz carevinškoga vijeća.« Da se vidi tko je okletnike, kako Lopašić nazivlje okrivljene, sudio, evo imena sudaca: »Baron Pavao Hoher, drž. kancelir, Gf. Bogumil Windischgrätz, bar. Ivan Hinko Horvath, bar. Gašpar Zdenko Kapliers, Gf. Ioakim Vindhag, bar. Fridrik Buccellini, Ivan pl. Andern, Justus pl. Bentink, Krištof pl. Abele i Ivan Leopold od Löwenthurma, zatim carski dvorski savjetnici Ivan Somo Moliter i Ivan Joakim Krumpach, bojni auditori i vijećnici. Komornomu odvjetniku Freyu naloženo je, da pravdu podigne. Branili su ih najglasovitiji tadašnji perovođe doktor Ignat Strelu i Ivan Eylaua. Car preda osudu svojem tajnomu vijeću, da je on još ispita. Kod zaključne sjednice bili su slijedeći velikaši: vojvoda knez Vaclav Lobkovic, veliki dvorski meštar; knez Ferdinand Dietrichstein, dvorski meštar caričin; Gf. Adolf Schwarzenberg, pretsjednik drž. dvorskoga vijeća; Gf. Maximilian Lamberg, veliki komornik; grof Bernardo Ignat Martini, Burggraf u Pragu; Gf. Nostitz, vel. kancelir u Češkoj; Gf. Starhemberg, dvorski maršal; Gf. Raimondo Montecucolli, pretsjednik bojnoga vijeća; Gf. Sinzendorf, pretsjednik dvorske komore; grof Auersperg, krajinski kapetan u Kranjskoj; Gf. Starhemberg, president u Dolnjoj Austriji; Gf. G. Dietrichstein, vel. konjušnik; Gf. L. R. de Souches, feldmaršal i zapovjednik Beča; Gf. A. Sinzendorf, dvorski meštar carice udove;

Gf. S. F. Trauttmansdorf, krajinski kapetan na Štajeru; baron Paval Hoher, vel. kancelir; grof F. M. Sprinzenstein, krajinski maršal u Dolnjoj Austriji; Gf. L. W. Königseck, drž. podkancelir. Izvještavali su kod suda dvorski savjetnici Abele i Leopold.«

Suđenje toga »judicium delegatum« trajalo je od 14. II. do 16. IV 1671. Dana 18. aprila izrečena je užasna i nečuvena osuda, ona glasi: »Zbog zločina uvrjede veličanstva i izdajstva zemlje, skidaju im se sva dostojanstva i časti, imetak im se zaplijeni, uspomena im se iz svijeta ima izbrisati, a tijelo njihovo predati krvniku, koji će im otsjeći glave.« 30. aprila 1671 oko deset sati u jutro, padoše pod krvničkim mačem glave hrvatskih mučenika bana Petra Zrinskoga i njegova šurjaka Franje Krste Frankapana.

Lopašić završuje: »Kud godj čovjek putnik podješ po naših krajinah, prikazat će ti se kakova podrtina, koju narod rado gradinom zove, a tako visoko stoji, da bi u prvi mah rekao, da se u oblacih vije, i kad zavrigneš susjeda seljana pitati za takovu gradinu, vaviek će ti znati što godj o njoj poviedati, a kako i nebi, kad su ove zidine toliko šarenih i bielih dana prevalile i kad su najvjerniji tumač i najpouzdaniji svjedok o svem, što se u njih sgadjalo ter čovjeka bude, da ih spominje i to spominjanje razjasnuju: saxa loquuntur.« Kamenje govori o prošloj slavi. Nadovezao bi rečenicu: Sero molunt deorum molae, ili Polako melje Božji mlin. »Već su i suvremeni Hrvati dobro shvatili ovu tragediju, kojom je Austrija 1671 naplatila Hrvatima pokušaj oslobođenja.« Piše dr. Ferdo Sišić.

Rad. Lopašić. Im Januar 1672. Ausweis der Schäden, welche die Herberstein'schen Truppen den küstenländischen Besitzungen Zrini-Frankapan verursacht haben. »Verzeichnuss. Wass für allerhandt Wahren auf den Serinischen Güettern zu Buccari befundten hat, und nach Einembung desselben vertragen ist. Nagel u. andere Eisenwerch ist gewössen 5500 fl; Furlänische Tücher auch auf die 2800 fl; Märische und Paduanische Tücher 1100 fl; Kupfer hinbath auch 160 fl; Musqueten, Carbiner und anderes Gewehr auf 1500 fl; Paargelt 1020 fl; Silbergschmeydt 25 fl; Hausrath, Madraczen und dergleichen zu Buccari 450 fl; Waizen zu Buccari und Buccaricza 2500 fl; Segl zum Schüffen und Ghilz beim Porto 400 fl; Zu Porto-Ree Leingwandt, Madraczen, Bilder, Spiegel und von Seiden Zeugen 2600 fl; Wein 300 Lagl im Kheller 900 fl; In Buccaricza von vnterschiedlichen in den Laden 2000 fl; Wein und Weizen in Vinodol 480 fl; Von reverendo Vich zu Gröbnikh und anders 1500 fl; Das Salz zu Porto-Ree und Buccaricza nachdem wie es in Khauff stehet 30600 fl; Von aller Sorthen Vich so den Zrin gehörth 2000 fl; Summa 55525 fl; Was nun der Schaden in der neuen Fortezen zu Porto-Ree mit Erbrechung der Thür, Fenster-Stainer und andere Schaden lass erdenkhen.«

Svear Ivan. Ogledalo Iliriuma. »Nakon katastrofe Zrinsko-Frankapanske 1671 u Wr. Neustadtu karlovački General i soldateska robila je imanja Šubića, Tržačkoga i Švarčugrad. Karlovčani su

porušili zidove i od kamenja popravljali Dubovac. U Karlovcu su sazidane od toga kamenja i materijala kuće generalske i crkva sv. Josipa.«

Ponestalo je u najkraće doba NARODNIH STARINA, uspomena junačkih djela, biserja i dragog kamenja, sjajnog oružja, slavodobitnih sabalja i žezla, svake vrsti dragocijenosti, koje su ti rodovi skupili i posjedovali kroz stoljeća!

Đuro Szabo. Umjetnost u našim ladanjskim crkvama. Spominje da je naišao u Primorju na dosta znatan broj gotskih monstranaca (ostensorium), ili pokaznice, koje je papa Johannes XXII. (1314 do 1334) naredio za tijelovsku proslavu. Među ostalim opisuje vanredno lijep primjer gotske monstrance u Hreljinu, za koju vele, da je poklon knezova Frankapana iz kraja XV. stoljeća, veoma bogato izrađeno remek-djelo zlatarske umjetnosti.

Primjera radi navodim potankosti, koje su u vezi s tim pljačkama a tiču se Kraljevice. E. Laszowski piše: »Razni vojnički zapovijednici, a naročito senjski podkapetan Gaal, s vojvodama Vinkom Vukasovićem i Ivanom Mihovićem, te kapetanom otočkim Franjom Lambergerom, oplijeniše kao gladni vuci, upravo strašno Kraljevicu. Što nisu ovi ugrabili, to je odvezao grof Ernesto Paradeiser, također krajiški časnik. Paradeiser odnio je 7410 mjerova soli, osam željeznih postelja, stolce iz orahovine, prekrasne slike, devet mramornih kipova, grb Zrinskih, četiri stola od crna mramora, više peći, zrcala, otkinuo s vrata ključanice i okove, odnesao je iz starog grada mramorne ploče.« (Arhiv Ratnog min. u Beču 26. IV. 1672, nr. 3) ... Erledigung des Grazer Kriegsrates vom 23. I. 1672. »Von den Zrini-Frankapan'schen Gütern behält der König Buccari u. Porto-Rè; einige Besitzungen sollen für Sissek getauscht werden; die Anderen sind der Kammer zu übergeben; die Murinsel ist zu Steiermak zuzuschlagen; Schwarča, Zvečaj u. Novigrad sind der Mil. Grenze einzuverleiben.«

Komora dala je u zakup konfiskovana dobra Bakarac i Kraljevicu barunu Mihajlu Androki.

Po izumrijeću knezova Zrinskih i Frankapana god. 1671 potpala su njihova dobra pod kraljevski fiškuš, zatim je Vinodolom upravljala ugarska, a kasnije austrijska komora. Bakar bio je sjedište komorske uprave.

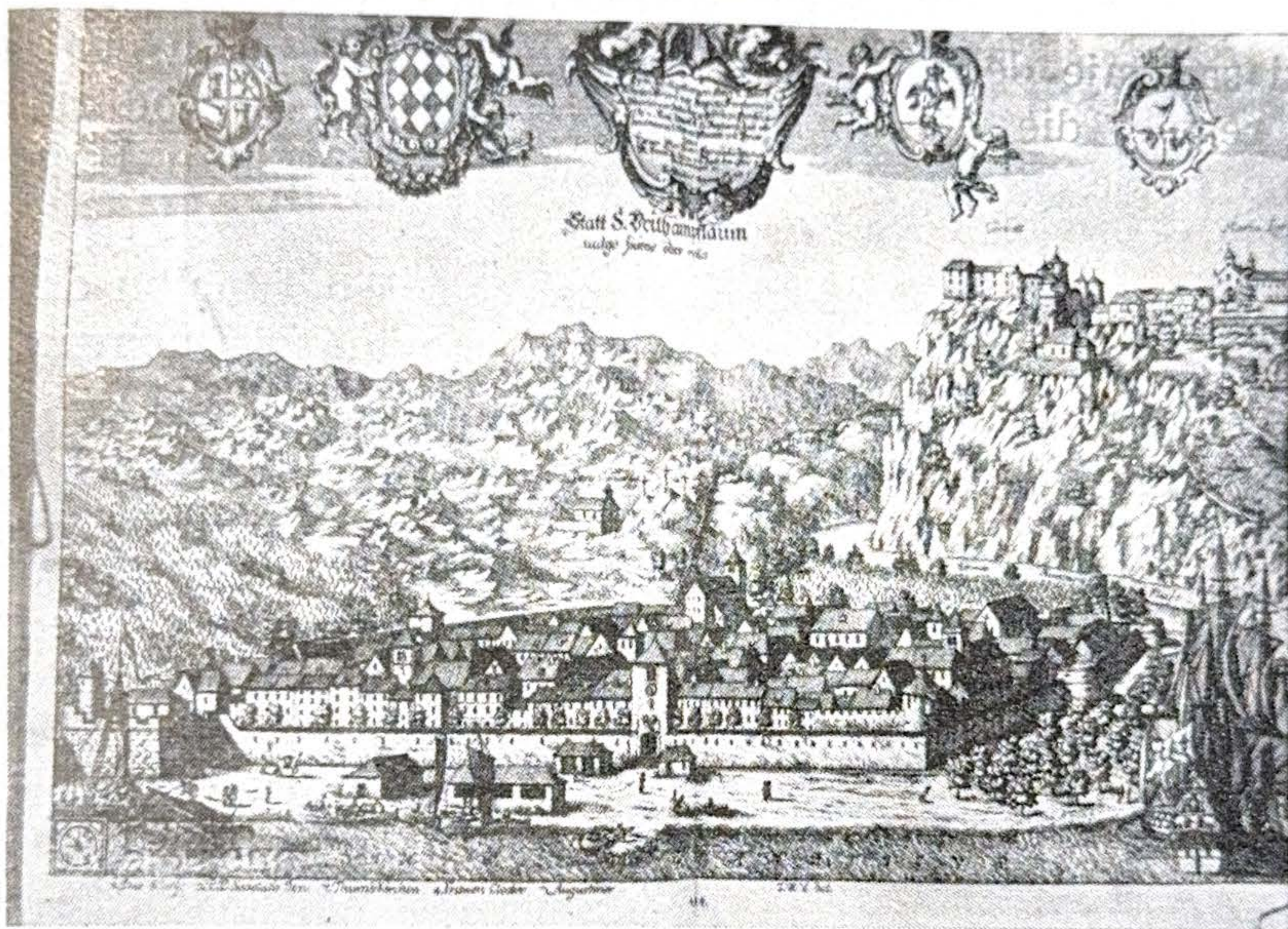
Katarini Zrinskoj, rođenoj Frankapan, otrgnuše iz naručja slabašno i nježno djevojče, Zorku Veroniku, i baciše je u samostan kaluđerica Sv. Uršule u Celovcu. Katarina, do tada jaka i smjela, klonu. Njezin sjajni duh obastre koprena tamne zdvojnosti i ona poludi i u ludilu umre u Gracu 16. XI. 1673. Sina, Ivana Antona Zrinskog, dade dvor u ruke dvojici od reda S. I., zatim da služi kao vojnik. God. 1680 optuže ga, da je stupio u urotu s Tekelijem i bace ga u tamnicu. Nakon dvadeset godina tamničenja, umre u ludilu 12. XI. 1703 u Gracu, na Schlossbergu.

Frankapanske loze izumrle su u muškom koljenu: Cetinska 1543, s Ivanom X. (Franjo) nadbiskupom Kaločkim; Slunjska 1572,

s Franjom I. Zaručen s Juditom, kćeri Ladislava Kerečenja; Ozaljska 1577, s Stipanom III. Supruga bila je Katarina, kći Ivana Josipa Ekh de Hungerspach; Tržačka (Brinjska) 1671, s Franjom II. Krstom, s Julijom Groficom de Naro.

Grad TRSAT zaposjedne riječki kapetan (St. Veit am Pflaum) Freiherr von Silberberg. Tokom događaja propada Trsat sve do god. 1826, kad ga kupi, preuredi i obnovi grof Laval NUGENT.

U zbirci Radoslava Lopašića nalazio se je dokumenat iz godine 1685, dana 12. VIII. glasom kojega karlovački general J. J. Herberstein javlja: »Bleibe dem herr graff Nicolaus Erdeudy, bann gleichwol obligiert, dass er in seinen anbringen sich erkhärt, dass wass ihr Mayt. Nouygradt a/d Dobra aller gnedigist geschenkht, ich mit der benedeiung Gottes behalten sollte... Gibt man (den herrn

St. Veit am Pflaum

graff bann) diese dörffer, so begehrt er morgen — eadem uia et justicia — Ogulin, Modrusch, Zeng, Schwetschey vnd Nouigradt, so muess die Carlstätterische graniz anderer militia mantheniert vnd versehen werden...«

Nepomirljiv i bezobziran, zakleti protivnik historičkih porodica Zrini-Frankapan primio je svoj dio plijena, šta više posjed Novigrad na Dobri. On je sprečavao svaki pokus s druge ma koje strane, koliko je mogao.

Grozna katastrofa rodova Zrinskih i Frankapana pala je kao teški kamen na srce hrvatskog naroda.

Karlovački general J. J. Herberstein gospodovao je nakon katastrofe od Međumurja do Jadranskog Mora, a čete Spankauove širile su se između Save i Drave. Svake discipline riješena soldateska, razide se po svim imanjima Zrinskih i Frankapana, koji su bili izopćeni i lišeni svake pravice.

Predaleko bih zašao, kad bi htio ocrtati, kako i tko je sve te mnoge gradove i posjede plijenio, pljačkao, razarao, uništavao i opustošio. Naveo sam tek primorske gradove.

Laszowski. Hrv. Povjesne građevine. »Posljednji slobodni grof Zrinski Adam, sin pokojnoga bana Nikole, imao je pravo na polovinu dobara Zrinskih. Gradačka komora dobila je na upravu već 1671 primorska dobra Zrinskih i Frankapana. 23. VI. 1671 stigli su komesari fiska u Kraljevicu, i to Petar Prošinski, Franjo Spolarić i mali sudac Zagrebačke županije, Krsto Zvirko. U gradu nisu našli pokretnina. Novi grad opustošen je i oplijenjen. Komesari zaplijenili su za kr. fiskus stari i novi grad s lukom, sa svim pripadnostima. Sve pritužbe suvlasnika Adama ostale su bezuspješne. Luka i sve ostalo ostade u rukama komore. God. 1686 nazivaše KRALJEVAČKU LUKU PORTUS SUAE MAIESTATIS REGIAE. Urbar Novljanski sadržaje dodatak, koji kaže: »Actum in portu suae maiestatis regiae, die 16. Januarii anno 1686.« Iste godine izdaje posebno povjerenstvo za izvid urbarskih odnošaja u Hrvatskom Primorju novi red u Kraljevici.

Posljednji Adam Zrinski podnesao je višeput molbu da mu se namire tražbine oca i strica iz naslova kupovine za Dubovac, razne druge izdatke, kao opskrbu vojske u iznosu od 93.485.— for. Ta potraživanja zapisao je oporučno svojoj ženi Mariji, rođ. grofici Lamberg. Kad je Adam Zrinski u bici kod Slankamena 19. VIII. 1691 — navodno iz zasjede — poginuo, udala se je njegova udova za grofa Dauna. Njezini i svi kasniji koraci i molbe ostale su bez ikakva uspjeha. Dubovac ostao je u vlasti vojne uprave. Po smrti Adama prodala je ugarska komora Kraljevicu zajedno s ostalim primorskim imanjima, za 500.000.— forinti austrijskoj komori.

Ungarisches Magazin, III. Band Pressburg, donosi jedan članak iz pera Dominika plem. Vukasovicha, pronotariusu apoštolskog, kanonika senjskog kapitula, župnika u Otočcu. On se bavi s generalom grofom J. J. Herbersteinom zapovijedajućim generalom u Karlovcu, koji je umro u Karlovcu 1689. Njegovom oporukom od 4. XI. 1689 ostavio je dobro Novigrad na Dobri, tvrđi grad uz Karolinsku cestu, po prilici jedan sat iza Karlovca, Malteškom viteškom redu zajedno s kapelom sv. Josipa u Karlovcu.

Lopašić Radoslav. Spomenici hrv. krajine, III. god. 1699, septembra 19. Povjerenstvo izvještava kralja Leopolda I. o međama i morskim lukama. Važna je osobito Kraljevica.

Dr. Miroslav Vanino. Misijske reda Isusovačkog. God. 1713... »Flumine Portum-regium Kraljevica Zrinianac olim ditionis, hodie Camerae Aulicae Graecensi subjectum, evocatus erat operarius noster...«

Lopašić Radoslav. Spomenici hrv. krajine. »1714 Juli 19. Grätz, der Röm.-kay. May.-i. ö. hoff-kriegs-raths vice praesident vnd rätthe an herrn Josephen grafen von Rabatta, erb land-stahl-meistern: ...zwayhundertachtzechen Familien auss der insul Leuante der orientalischen Griechischen Kirchen aus der Türkhey herüber zu

treten... bitte gnädigst gewilliget, mithin ihnen den freyen zuetritt auf gedachte meerporthen gestattet vnd pro loco domicily et comercy erlaubet haben, dass sie entweder zu alt oder neu Porto Re, oder Vinodol, oder aber an der gegent st. Veith am Fflaumb sich gegen billichen preiss ainen diestricht erkauffen, ihre domicilia vnd magasinien aufrichten, handeln vnd wandeln, auch ihre kürche erbauen...»

Cesar i kralj Karl VI. (1711—1740) posjeti Kraljevicu godine 1728 i uvidiv važnost luke i položaja, odredi, da se izgradi prostrana luka, sa svima prednostima takove ustanove. Izgradnja započne 28. IV. 1728. Obala (riva) dugačka 2 km obzidana je velikim klesanim kamenom. Izgrađeno je brodogradilište, sada vlasništvo Jadranskih brodogradilišta d. d. u Splitu.

Glavni pogled

God. 1749 dođe Kraljevica pod izravnu upravu Beča.

Iz životopisa djeda Ivana Evangelista Turkovića vadim slijedeće: Veoma poduzetan i spretan trgovac Marko Susanni uputio je izravno na cara i kralja Josipa II. pretstavku, u kojoj je naveo: »Država posjeduje samo jednu dobru, sigurnu i naravnu luku, a to je Kraljevica. Ona se nalazi zapuštena i bez trgovine. Tu luku dao je car Karlo VI. velikim troškovima poljepšati i upotpuniti lijepim obrežinama (rivom). Kraljevica je pusta, jer nema ceste, koja bi vodila do te luke. — Susanni predlaže i obvezuje se, da će izgraditi na vlastiti trošak dio od Karolinske ceste kod Plasa, preko brda Seč, do Novog Kaštela u Kraljevici. Taj dio ceste iznosi 4000 klaftera. On će predujmiti potrebnih 14.000.— forinti uz uvjet, da mu bude sa strane države povraćena cijela potrošena svota, nakon

što on dovrši, a država stavi u promet taj dio ceste.« Bez krzmanja prihvatio je i odobrio car Josip II. izgradnju ovog dijela ceste.

God. 1785 je doista djed započeo graditi za Susanija u vlastitoj režiji. Nakon otvorenja ceste povraćena je izložena svota od for. 14.000.— Do tada bila je Kraljevica bijedno mjesto, a od onda se je razvila i procvala živahna trgovina i prekomorski saobraćaj, što pobudi zavist riječkih trgovaca.

Novi grad u Kraljevici je bio dugo u zakupu baruna Franje Rigonija.

Susanni zaključio je s Kameralnom upravom na Rijeci najamni ugovor na deset godina, radi NOVOG KAŠTELA nazvanog Zrinski. Godišnja najamnina iznosila je for. 200.— Trgovina i sve se je promijenilo. Kraljevica se je počela razvijati i povećavati izgradnjom velikih zgrada, magazina i kuća za stanovanje. Za neko vrijeme bila je Kraljevica od svih primorskih luka važan trgovački centar. Sam Susanni otpremao je godišnje za Marsilju i Genovu više od šezdeset brodova krcatih pšenicom. Već 1790 bila je Kraljevica poznata i priznata kao najjeftiniji centar za prijevoz robe iz Karlovca preko mora u inostranstvo. Susanni je izvezio osim kukuruza glavnoj trafici u Rim DUHAN IZ POŽEŠKE DOLINE, koji je bio onda na glasu. Uvezio je na veliko sol i preprodavao za unutrašnjost. Pače i tršćanski trgovci otpremali su velike količine žita preko Kraljevice, jedino su duhan ekspedirali preko Rijeke.

U Kraljevici nije bilo svećenika. Susanni bio je primoran plaćati jednog svećenika, koji je dolazio svakog blagdana iz Bakra, da služi svetu misu u kaštelu za cijelu njegovu obitelj i namještenike. Plaćao je svaki puta po jednu forintu i davao objed. Stanovnici Kraljevice morali su u Hreljin u svoju župu, gdje se je krstilo, ženilo i pokapalo.

God. 1790 osnovana je u Kraljevici župa. Prvi župnik bio je Ivan Mrzljak. Dio bivšeg starog grada, dotada velika solana, pretvorena je god. 1790 u crkvu. Dozidan je zvonik i uređen stan za župnika. Kasnije je crkva proširena. U stari grad smjestiše i općinske urede.

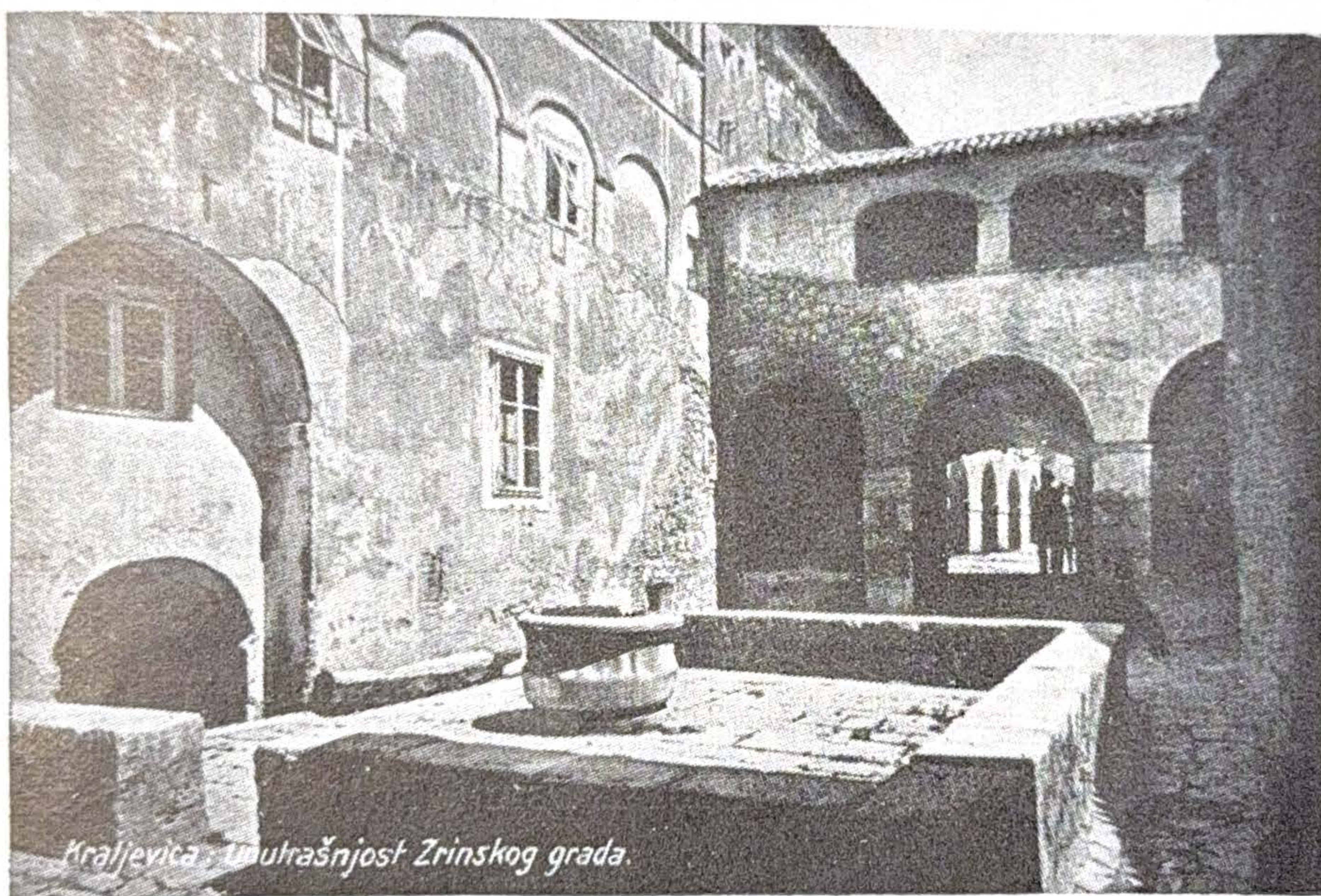
Neprestani ratovi s Napoleonom u godinama 1807—1808 bili su uzrokom, da je u Kraljevici bilo usidreno 107 trgovačkih brodova i mnogo trabakula.

Djed nastavlja: »God. 1808 ustanovljeno je, da je radi sve većeg porasta pučanstva, crkva u Kraljevici pretijesna, pa je zaključeno, da se crkva proširi svetištem i velikom sakristijom. Sagrađen je veliki oltar sv. Nikoli i dva pokrajna, sv. Karlu i sv. Ivanu Nepomuku. Izgrađena je kolonada kod ulaza u svetište, zatim široki kor. Ja sam — piše djed — vodio brigu da sakupim darove. Dobio sam od Paola Scarpe, trgovca na Rijeci, for. 4000, u banko Zettel, ja sam dao for. 500 a našlo se je još i mnogo domaćih i stranih dobročinitelja, osobito Riječana, tako da se sakupilo daljnjih 4000.— forinti što je sve predano župniku Ivanu Mrzljaku. Njemu je, osim

toga, uspjelo da dobije veći zajam od nekog Gerocienna iz Sv. Jakopa.«

Početak 1809 pozvala je Austrija pod oružje veliku množinu vojske i civilne straže. Cijeli Vinodol bio je uvršten u istu. Poglavstvo Bakra sastavilo je jedan bataljun. Komandant bio je pretsjednik Tianić, s titulom majora. Djed je imenovan kapetanom i sastavio je kompaniju iz Kraljevice i Bakarca.

Kad je 12. IV. 1809 planuo rat s Francuskom, prošao je nakon primirja od 12. VI. 1809 Primorjem Maréchal Marmont, koji je dolazio iz Dubrovnika. Probio je kod Gospića u Lici austrijski kordon i preko Senja, Vinodola i Križišća prošao nesmetano putem Bakra do Rijeke. Od tuda pohitao je u pomoć Napoleonu preko Ljubljane i Graza u Beč. Prigodom sklopljenog mira 12. X. u Beču, god. 1809, otstupljene su Ilirske provincije Francuskoj, i to do

Unutrašnjost novog Zrinskog grada

Ljubljane s Trstom, Goricom, Primorjem, zatim četiri graničarske regimente: lička, otočka, slunjska i karlovačka, kao i cijeli predjel do rijeke Save. Dne 11. X. 1813 okupirala je te provincije francuska vlada pod vojvodom Marmontom kao guvernerom sa sjedištem u Ljubljani. Svakome je bilo ostavljeno na volju, da ide preko Save ili da ostane kod kuće. God. 1810 iselilo se 4000 žitelja iz udbinske i bruvljanske satnije, koji se nastaniše u Srijemu i Banatu. Te je iseljenike vodio pop Ciuk i satnijski pisar Stošić, koji je kasnije u Krajini bio major. Za Francuza bilo je zabranjeno imati bravu na staji, a gospodarsko oruđe moralo ostajati u polju ili na dvorištu. Državno su redarstvo uredili Francuzi upravo uzorno. Za razbojstva i krađu bio je proglašen prijeki sud. Izgubljenu stvar nije smio nitko dignuti, a ako je to učinio, morao ju je odnijeti u crkvu, da

je vlasnik može naći i uzeti. FRANCUSKA VLADA GRADILA JE CESTE, PODIZALA ŠKOLE, BRINULA SE ZA SIGURNOST. Koliko su Francuzi načinili dobra u Iliriji, vidi se najbolje iz riječi kralja Franje II., koji je putovao po Iliriji, i običavao je pitati: Tko je to načinio? Odgovor glasio je: Francuzi. Konačno izjavio je: »Šteta što ti Francuzi nisu dulje ovdje ostali.«

»Pod Francuzima ostao sam, piše djed, okružni sudac, kao što sam bio i pod Austrijom.« Kad su organizovane Ilirske provincije, imenovan je djed, po francuskom običaju, za MAIRE Kraljevice i okoliša. Za vrijeme francuske okupacije izgrađena odvojna cesta Lujzinskog drumu kod Jelenja prema Bakru, što je znatno oslabilo važnost kraljevačke luke, čija je zvijezda otvorenja monumentalne Lujzinske ceste 1809 već bila potamnila.

Djed spominje da se je 1811 pojavila na zapadu kometa s dugim repom, neki nadnaravni znak, koji je pobudio senzaciju među pučanstvom. Zatim da je mjeseca marta 1812 poništio guverner Marmont — iz vlastite inicijative — austrijske banco-note, jedini novac, koji je kolao po Primorju. Banco-note postale su posve bezvrijedne. Vrlo okretan trgovac, Andrea Lodovico Adamich, iz Rijeke, predložio je neku vrst trgovačke slobodne plovidbe za Ilirske provincije pod austrijskom zastavom s otokom ZERBI. U istinu bio je to otok MALTA. Unatoč uzbuđenosti i napetosti odnošaja između Francuske i Engleske, ta je trgovina dozvoljena. Oživotvorenjem takove trgovine pritekla je Primorju preko Malte neobična količina zlata i srebra sviju država Evrope. U NAŠEM JE PRIMORJU ZVEČILO KOVANIM NOVCEM. Sretna konjunktura bila je podesna da spasi, pače i obogati cijelo Primorje.

Pronicavo oko Francuza razumjelo je i opazilo važnost Kraljevice. Za kratko vrijeme njihova vladanja nastojali su s mnogo truda, da podignu to mjesto na onu visinu, koja bi joj po njezinu položaju pripala.

Ilirske provincije napuštene od francuske vojske, povraćene su 1814 Austriji. Na Rijeci je osnovan odbor građana za upravu grada. Dne 7. XI. 1814 preuzeo je komesar grof Majlath Rijeku s okolicom. Prvi guverner austrijski bio je sve do 1822, Francesko Urmeny za Rijeku s Primorjem i susjednim predijelima.

God. 1816 nastao je izvanredni glad. Trgovac Paolo Scarpa iz Rijeke pomogao je narodu time, da je davao uz poček plateža do jeseni velike množine pšenice, pasulja i kukuruza.

Senjski biskup Joannes V. Jesich, rodом iz Novog-Vinodolskog, podijelio je župniku Mrzljaku župu na Hreljinu. U Kraljevici ostao je kao administrator njegov kapelan M. Mihičić, koji je 1818 imenovan župnikom.

God. 1816 imenovan je djed Ivan Evangelista Turković »Castaldom« župe i crkve u Kraljevici, zajedno s lučkim kapetanom Pietrom Homolichem. Castaldus ili crkveni kastaldi zvali su se oni ljudi, koji upravljahu crkvenim dobrom i posjedima na kućama,

mlinovima, zemljištima ili drugim vrijednostima, koje poticahu od pobožnih legata ili ostavština. Takove uredbe bile su po svim crkvama u našem Primorju.

God. 1817 poklonila je gospođa Bernasconi crkvi u Kraljevici mramorni kip Madone, iz posjeda njene obitelji. Njen suprug Ascania Bernasconi, bio je fregatni zapovijednik austrijske mornarice, a dodijeljen u Kraljevicu za glavaru luke. Tom je prilikom s darovima mnogih dobročinitelja postavljen novi oltar u župnoj crkvi kraljevičkoj, u čast blažene djevice Marije, koji se ondje i dan danas nalazi. God. 1824 nabavili su župljani dva velika nova zvona, lijevana u Trstu, koja su stajala više od 800 forinti. Obrocima otplatio sam ja — piše djed — ta zvona dobavljaču, preko trgovca G. Eckela, a župljani Kraljevice i Šmrike vraćali su mi novac po svojoj mogućnosti.

U god. 1826 imenovan je djed Ivan Evangelista od pape Leona XII. PONTIFIKALNIM KONZULOM i dobio je austrijski placet.

U nedjelju 13. III. 1824 postavljen je križni put od oca Calesonzia, franjevca iz manastira na Trsatu. God. 1845 zahvalio se je djed nakon mnogo godina, biti komesarom crkve u Kraljevici.

Trgovina žitom preko Primorja oslabila je u času, kada je tu trgovinu apsorbirala ruska luka Odesa. Osim toga prestala je trgovina iz Banata na Primorje, jer su Banatske najbolje vrste žitka izlazile po Dunavu kroz Austriju.

Životopis djeda Ivana Evangeliste Turkovića, koji je obitavao u Kraljevici, ne spominje zarazu, koja se je, kako proizilazi iz slijedećih redaka već god. 1800 pojavila i zabrinula vlasti. Doista konstatovano je, da je ta bolest vladala u pozadini, začetkom u Škrljevu. Simptomatično je za tu zarazu, da je poštedita naselja tik uz more, pojava, kojoj tadnji istraživači te bolesti, nisu obratili dosta pažnje.

Godine 1818, kad je ponovno obuhvatio pooštreni val zaraze sve više pokrajine, osnovana je u Kraljevici bolnica za oboljele na tako zvanoj bolesti škrljevo. Okupiran je u tu svrhu ne samo dio starog Zrinskog grada i razne kuće, već i novi kraljevački grad.

Djed mukom muči o svem tom tužnom događaju.

Škrljevačka zaraza nije samo bila prolazna nesreća za cijeli predjel, već opasnost tegobnih posljedica za generacije dotičnog pučanstva. Obzirom na težinu posljedica i dugotrajnost asanacije bio je centar glavne akcije u KRALJEVICI gdje je bila stalna bolnica u novom gradu. Jer je ta činjenica važna za povijest Kraljevice, slijedi potonji opis i potankosti te izvanredne zaraze.

Ovom zgodom ne mogu a da se ne osvrnem na netočnost usmene predaje, koja pripisuje endemsku bolest Morbus škrljevo francuskoj okupaciji. Francuska je vojska projurila pod zapovjedništvom Marmonta Duc de Raguse u mjesecu julu 1809 pošav iz Dalmacije, — tada radi Presburškog mira od 26. XII. 1805, u vlasti Francuske, — nakon ozbiljnih okršaja u Lici preko Senja, Vinodola, Križišća i Bakra do Rijeke.

Krajevi, o kojim je govora, došli su pod francusku vlast tek Schönbrunnškim ili Bečkim mirom od 18. X. 1809.

Dr. Niko Bonetić na predavanju održanom na V. kongresu jugosl. dermatološkog društva (6. IX. 1933) u Zagrebu utvrdio je, da je riječki županijski protomedikus D. Mažić izvijestio već god. 1800 o znakovima bolesti i načinu prenosa u primorske krajeve. Razne su pretpostavke, sve se sudaraju u nazoru, da je bolest prenešena iz oskudnih krajeva tadanje turske države, gdje i sada vlada ta bolest.

Naziv endemija dolazi iz grčke riječi demos i znači zaraznu bolest, koja se je udomila u jednom kraju, za razliku od epidemije, koja znači zaraznu bolest, koja povremeno nadolazi u jedan kraj.

Dr. Niko Bonetić tumači: »Već je god. 1800 zabrinula ta bolest tadanju županijsku oblast na Rijeci, jer je izaslala županijskog protomedikusa D. Mažića s komisijom na teren, da prouči bolest i predloži način suzbijanja. Komisija je pronašla u Škrljevu, Kukuljanovu, Krasici, Dragi, pa sve do Vinodola, oko 2600 sumnjivih bolesnika. Županija organizuje liječenje i osniva u Martinšćici 200 kreveta za teške bolesnike. Poslije 15 mjeseci proglašuje lahkoumno izaslanik bečke vlade Stahly, da je epidemija nestala i zatvara bolnice.«

Mnogo se je o toj zarazi istraživalo, pače sve do Académie de Médecine u Parizu, raspravljalo, referiralo i predlagalo, bez efektivnog učinka.

Bolest širila se ponajviše u zaleđu zone udaljene od mora, na brdskim kosama, koje su u ono doba bile brojno nastanjene siromašnim i kulturno slabim pučanstvom. God. 1808 javlja Riječka gubernija alarmantan porast oboljenja. Centralna vlada šalje početkom 1809 bečkog prof. Stifta u zaraženi kraj, te prihvća njegove prijedloge: da se cjelokupno pučanstvo pregleda, oboljeli i sumnjivi upute u bolnice, a domovi strogo desinfektuju.

Protofizik grada Rijeke Gambieri objelodanio je god. 1812 radnju, po kojoj on karakterizuje škrljevsku pošast ovako: ona se ne širi spolnim snošajem, moguće je liječenje škrljeva, jer bolest nije letalna. Rekonvalescenti škrljeva jesu imuni prema inokulaciji sekreta od eflorescencije iste bolesti. Gambieri je pronašao, da imade 14.000 oboljelih od MAL DI SCHERLIEVO od 40.000 stanovnika Riječke županije. To se je iskazalo PRETJERANO, čini se, da je on bona fide situaciju prikazao najcrnijim brojkama, da izazove što IZDAŠNIJU MATERIJALNU POMOĆ sa strane vlasti i države.

Francuska okupacija 1809—1814 omela je donekle tu korisnu akciju.

Put god. 1816 kralja Franje II. (1792—1835) u zaražene krajeve imao je za rezultat, da je stvar krenula sa mrtve točke u toliko, što je zaraza ponovno pertraktirana i raspredena, jer je konstatovano znatno raširenje bolesti. Uprkos propagande prošlo je vrijeme, dočim je tek 1818 izdan pravilnik za suzbijanje pošasti i asanaciju čitavog kraja.

Tako zvanim LUSTRATIONES POPULARES provedenim u maju 1818, pregledano je 127.531 osoba, i pronađeno zaraženih samo 2972, i sumnjivih 1194, koji su svi predani u bolnice.

Dne 1. IV. 1818 otvorena je bolnica na Rijeci, u dvije u tu svrhu adaptirane zgrade je ubolničeno 2383 bolesnih, dok je u bolnici rođeno 15 djece. Do 30. XI. iste godine izliječeno je 1757, umrlo je 52, dezertiralo 226, a transferirano u novu otvorenu bolnicu u Kraljevici 363 osoba.

Unutrašnjost starog grada

Bolnica u Kraljevici osnovana je u junu 1818, u četiri razne zgrade, čuvane vojničkom stražom, jer je bio ograničen pristup, što ipak nije onemogućilo dezertaciju.

Već početkom god. 1819 postojala je namjera napustiti bolnice za škrljevo, jer je broj bolesnih spao na 836 osoba. Ali namisao nije u cijelosti provedena, jer je u novom Kraljevačkom gradu stvorena neka vrst ubožnice za neizlječive, recidivne ili novo-oboljele osobe. U periodu 1818—1820 postotak izliječenih iznosio je 90%; umrlih 5%; ostalo na liječenju 5%.

Za vrijeme od juna 1818 do 28. XII. 1859 liječeno je u Kraljevičkoj bolnici 14.893 bolesnih, od toga 13.618 izliječenih 95%, 759

umrlih i preostalo nemoćnih 18 duša, koji su prevedeni u stalnu Riječku bolnicu. Kraljevička je bolnica zatvorena.

Dr. Gustav Pernhoffer, koji je nastojao c. i k. bolnicu Škerljeva u Kraljevici, izdao je god. 1868 omašnu radnju o toj bolesti. On je pristupio, kad je osnovana bolnica na Rijeci i u Kraljevici u aprilu, odnosno junu god. 1818, a pratio je daljni razvitak sve do ukinuća Kraljevačke bolnice, dne 28. XII. 1859. Pernhoffer u svojoj studiji piše: »Sveopća slika Škerljeva, koja se zrcali kao ljudska nevolja na pojedinom individuumu ili na njegovim bliskim descendentima, u nekom redovitom redoslijedu.«

Danas znadu stručnjaci, da postoji mnogo krajeva, gdje vlada ta endemska zaraza, ali prema tumačenju Dra. Nika Bonetića još je ostalo otvoreno pitanje: »Ako se bolest NE ŠIRI snošajem, NA KOJI SE NAČIN ŠIRI? Još nije ni danas sasvim razjašnjeno pitanje ekstragenitalnog načina infekcije kod endemskog i kriptogenetskog zaraženja.«

U Kraljevici sagrađen je god. 1836 ratni brod »Maria Anna«. Brodograditelj bio je Englez Prichard. Sudbina toga broda je legendarna. Taj ratni brod imao je prevesti cara Franju Josipa iz Venecije u Trst. Zapovjednik savjetovao je, da se put odgodi radi silne oluje. Na primjedbu vladara o STRAŠLJIVOSTI, krenuo je zapovjednik u određen dan na put i s cijelom je posadom izginuo u silnim valovima uzburkanog mora. (Zlatan Vučić.)

God. 1867 započeo je Otac Vjenceslav graditi jedrenjače u svom rodnom mjestu Kraljevici na dotada zapuštenom brodogradilištu. U toj zamisli pomagao mu je kraljevački rodoljub J. Tomac. U listopadu 1868 upućen je dopis Karlovačkom gradskom zastupstvu, u kojem se javlja, da je dao Vjen. Turković u svom rodnom mjestu Kraljevici izgraditi oveći trg. jedrenjak, koji će se u prosincu iste godine porinuti u more. Vjenceslav Turković stavlja to gradskom zastupstvu u Karlovcu do znanja i piše: »smatram svojom domorodnom dužnosti, da novosagrađeni brod nazovem imenom slavnog grada Karlovca, koji rijetkim primjerom pravoga i nepomućenog rodoljublja kao i čeličnom postojanošću brani domaće historičko pravo. Uzdajući se u domoljubnu pripravnost sl. gradskog zastupstva, očekujem da će grad. zastupstvo dozvoliti, da se tom brodu nadjene ime »Grad Karlovac«. Uobičajnoj svečanosti porinuća broda pretmijevan da će prisustvovati u ime grada Karlovca jedan odbor«.

Dne 21. listopada stavljen je na dnevni red skupštine gradskog zastupstva karlovačkog ovaj dopis Vjenc. Turkovića. Gradsko zastupstvo obradovano i ushićeno ovom vijesti zaključio jednoglasno: »udovoljava se molbi najpripravnije da se brod nazove imenom grada Karlovca, uz izjavu harnosti za pozornost i počast, koja je time izkazana gradu Karlovcu«. Gradsko zastupstvo, dometne da je: »uvijek željno poduprti svaku domoljubnu težnju i akciju za

pospješanje bilo materijalnih, bilo duševnih interesa naše domovine Hrvatske». Nadalje zaključi grad. zastupstvo, da se na svaki način odašalje poseban odbor u ime grada Karlovca; koji će prisustvovati krštenju novog broda. U delegaciju izabrani su grad. veliki bilježnik Vojko Sablić, gradski zastupnici: J. Kappner, Franjo Vranić, Janko Modrušan i Dr. Gvosdanović.

Proslava krštenja i porinuća u more jedrenjaka »Grada Karlovca« obavljena je u Kraljevici uz velike svečanosti, kojoj je prisustvovala masa svijeta i delegata iz čitave Hrvatske, a osobito iz Hrvatskog Primorja. Tom prilikom izrečeni su brojni domoljubni govori, dajući čitavoj proslavi osobiti rodoljubni karakter (Priopćio Dr. Franjo Deak, Zagreb.)

Ovu namisao o brodogradnji je priopćio Otac vladici Strossmaieru, koga je to tako obradovalo, da je već 30. XI. 1868 upravio Vjenceslavu Turkoviću slijedeće vlastoručno pismo: »Štovani prijatelju! Poduzetje Vaše i Vašega častnoga druga g. Tomca odobravam. Poslije moralnoga i umnoga napredka, koje svakome domorodcu najprije na srcu ležati mora, ne ima stvari častnije, korisnije i za budućnost našu važnije nego što je ekonomski napredak i uspješna trgovina. Osobito u Primorju našem valja da domorodci važnost položaja svoga pojme i brodovlje morsko što više u svoju ruku uzmu. Tiem ne samo da će nam obogatiti zemlja, nego i ime naše proslaviti će se kod inih izobraženih naroda, kud brodovlje naše dospjelo bude. Zato iz sveg srдца i iz sve duše blagoslivljem poduzetje Vaše. Bog dao, da brod »GRAD KARLOVAC« u svakom toku i putovanju svojem, milosti višom štićen bude; nada i ufanje nek mu se vazda u preobilnoj mjeri izpune, a dohodak mu se hiljadio na korist častnih poduzetnika i cieloga naroda. Ponudu Vašu, da drugi brod, koga gradite imenom mojim okrstite, sa najtoplijom zahvalnostju primam i želim, da ona sreća, koja je meni po Božjoj dobroti na ovom svjetu dosudjena bila, stotinom umnožena prenese se na brod, koji će ime moje nositi. Još jednom Bog blagoslovio i hvala liepa. S najodličnijim štovanjem i ljubavlju ostajem u Djakovu, dne 30. studenoga 1868. Vam vazda prijateljem J. J. Strossmaier, vladika.«

Otac i Tomac odluče da se slijedeći brod, koji je bio u gradnji, krsti imenom »J. J. STROSSMAIER«, koju odluku priopće biskupu. Neodvlačno javi se biskup vlastoručnim pismom, koje glasi: »Vrli moji i Velecijenjeni prijatelji! Hvala Vam liepo na odlikovanju, koje imenu momu Vaša dobrota dosudi. Ladja koja će ime moje nositi, i sve Vaše poduzeće iz svega srдца blagoslivljem i želim, da Vam sve stostrukim plodom urodi. Oprostite, da mi nije moguće lično toj svečanosti prisustvovati. Preslabo moje zdravlje i silni poslovi prieče me. Molim Vas dakle da bi izvoljeli koga od prijateljah naših u ime moje zamoliti, da me pri liepoj toj svečanosti zastupati izvoli. U ostalom još jednom zahvaljujuć se i svaku Vam dobru sreću želeć ostajem s' osobitim štovanjem Vaš vjerni prijatelj. U Djakovu dne 9. Kolovoza 1869. Strossmaier.« Istodobno sa ovim

pismom prispjelo je Ocu drugo pismo: »Vrli moj i velećenjeni prijatelju! Ja Vam šaljem u priloženu pismu zahvalnicu i molbu da bi koga od naših prijateljah zamolili, da me kod svečanosti u Kraljevici zastupa. Meni nije moguće doći iz razloga u mom pismu navedenih. Može bit bi htio Mato (Mrazović) mene zastupati ili ako on to ne može učiniti, može bit bi mogao Rački. Molim Vas govorite jim u ime moje. Pozdravite mi liepo Vašu mil. gosp. i Vašu diecu. S osobitom ljubavlju Vaš prijatelj Strossmaier 9. kolovoz 1869.«

Porinuće broda JOSIP JURAJ STROSSMAIER u more slijedilo je dana 28. kolovoza 1869. Tom zgodom poslana su Strossmaieru u Đakovo tri brzojava: »Danas plovi po moru ponosita ladja Tvojim uzvišenim imenom ukrašena. Dao Bog da obilazeći daleke sveta strane širila Tvoju već i onako neumrlu slavu. Turković Tomac.« Istodobno poslali su prisutni biskupovi zastupnici Rački i Mrazović brzojav: »Danas sretno otisnuti brod slavno Vam ime nosi po svijetu. Kraljevica kliče slava Strossmaieru.« Osim toga sudac Niko Polić u ime općine brzojavlja: »Mnogobrojno sakupljeno pučanstvo Kraljevice kliče Vam prigodom porinuća Vaše dično ime nosećega broda urnebesni Živio! Neka znade i daleki svijet za prvoga sina domovine.«

U god. 1869 položena je kolomba ili hrptenica brodu, nazvanom po rodnom mjestu oca »KRALJEVICA«, koji je bio do konca juna 1870 potpunoma izgrađen i uređen. Autor putovao je za vrijeme školskih ferija tim jedrenjakom iz Kraljevice do Odese. Brodom zapovijedao je kapetan Mate Švrljuga iz Kraljevice. Potonji opis toga puta usklađen je s autorovim životopisom. Iz Odese povratio sam se u dobi od 13 i pô godina, sâm samcat parobrodima do Suline ušća Dunava, gdje me je zatekla radi navodne kolere u Odesi kvarantena od 14 dana. Zatim sam Dunavom pošao preko Galca do Zemuna, uvijek sa zakašnjenjem redovitih vožnja. Od Zemuna putovah savskim parobrodom do Siska a od tuda željeznicom u Karlovac, kamo sam prispio sretno, zdrav, ali umoran, s dûgom od pet forinti i 14-dnevnim zakašnjenjem za nauke.

Na kraljevačkom brodogradilištu izgrađen je uzastopce i bark TRI SINA, kojim je autor god. 1876 putovao iz Londona u Filadelfiju, kad je bila velika svjetska izložba, u slavu stogodišnjice ujedinjenja Sjev. Američkih država. Taj put opisan je u posebnom djelu. Nakon višetjednog boravka u Americi, putovao sam istim jedrenjakom do Dublina. Zatim posjetio sam u Škotskoj brik-škunu TRI BRATA.

Svim tim brodovima zapovijedali su i upravljali domaći pomorski kapetani, a posada je bila sastavljena od samih Primoraca.

Kad bilježim prošlost Kraljevice, ne mogu mukom preći, već želim svratiti se i posvetiti dužno priznanje i spomen našim domaćim oduševljenim, i neustrašivim pomorcima. Ti naši pomorski heroji plovili su jedrenjačama i krstarili s brodićima po svim morima, uz neopisive poteškoće, neprestane opasnosti i skrajnje požrtvovne napore.

Iz pismohrane Oca Vjenceslava Turkovića posjedujem obračune trojice jedrenjaka, od petero njih, koje je Otac dao graditi na zanemarenom kraljevačkom brodogradilištu, da dade zaradu i probudi promet u tome posve zaboravljenom kraju i zgodnoj luci.

Ovi su uzorni obračuni pisani rukom poznatog i priznatog brodovlasnika i stručnjaka Ignazija Bonetića. Tiču se poglavito jedrenjače barka Tri Sina, sagrađena god. 1875, koji je stajao posve nov for. 125.000.— ili for. 5200.— karat. Imao je 839 registar tona, ili nosivosti 1200 tona. Obračuni bilježe samo ona lukrativna putovanja i luke, iz koje je kapetan mogao remitirati brodovlasniku, putem upravitelja, neki višak od polučenog navla (kiriije). Taj se višak imade razumijevati kao brutto prihod, jer — kako će to prikazati slijedeći retci — iz njega namirivane su znatne svote, koje su bile potrebne za osiguranje, poreze, i vrlo štedne druge izdatke, uz — za naše sadanje nazore — vrlo skromnu otštetu uprave.

Kapetani bili su samostalni, jer su isplaćivali iz navla plaće brodovodstva i cijele posade, nabavljali svu aprovizaciju i potrebna materialija za trup broda, jedra, konope i popravke, plaćali su znatne lučke pristojbe, sensarije, kao i razne nepredvidljive izdatke. Putovanja uz niske navle, izvanredni izdaci, visoke lučke pristojbe, spomenute redovite i izvanredne potrebe broda i vodstva, svršila bi dosta često negativno. Vlasnik (armator) ostao bi bez rimesa od svojih brodova.

Obračuni obuhvaćaju bark KRALJEVICU sagrađenu god. 1870, na kojem je Otac participirao sa 16 od 24 karata, a na ostale sudjelovala je obitelj Tomac iz Kraljevice. Kraljevica imala je reg. tona 586, a vrijedila god. 1875 16 karata još for. 44.000.— ili 2750.— for. karat.

Zatim brik-skuna (Loogher) TRI BRATA sagrađen god. 1871, se reg. tona 374, što ipak nije smetalo, da je taj brodić god. 1876 bio u Filadelfiji istodobno s barkom TRI SINA, mâ da je sretno i brzo prevalio povratak do Hartlepoola, ipak je za putovanje od šest mjeseca poslao vlasniku samo Ls. 20 ili for. 246.—. Brodić Tri Brata vrijedio je god. 1875 24 karata for 38.000.— ili 1508.— karat.

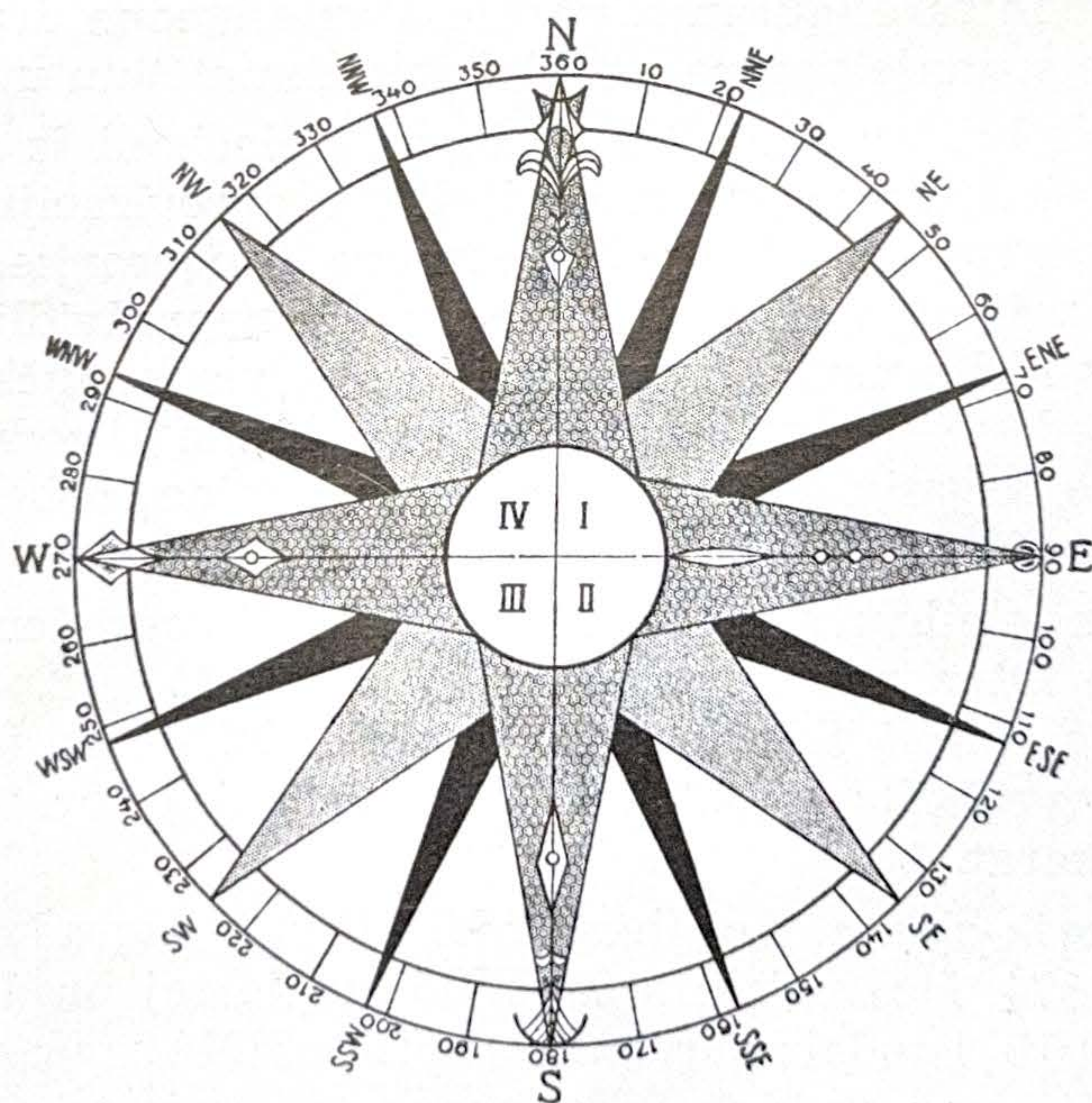
Obračuni spomenutih tri jedrenjaka sa 64 karata, prikazuju za razdoblje od polovine 1875 do konca 1883, ovaj bilans:

Vrijednost brodova dne 1. VIII. 1875	for. 207.000.—
„ „ dne 31. XII. 1883	„ 123.648.—
Deperdiment (istrošenja) cca. 40 %	for. 83.352.—
Osiguranja	„ 49.532.—
Porezi i troškovi	„ 8.163.—
Uprava (2 % od rimesa)	„ 4.010.—
Brodovlasnik morao je dati 1882 pripomoć	„ 11.050.—
Ukupno	for. 156.107.—
Rimese iznosile su u isto doba od 1875 do 1883	„ 200.477.—
Proizilazi višak od	for. 44.370.—

koji iznos pretstavlja kamate za uloženu glavnicu, tokom od $8\frac{1}{2}$ godina ili poprečno for. 5220.— godišnje. Što iznosi nešto preko 3%, a ne stoji u nikakovom razmjeru s rizikom i neprocjenjivom i požrtvovnom suradnjom svih zaposlenih.

Nerentabilnost jedrenjača ubrzana je intenzivnom izgradnjom trgovačkih BRODOVA NA PARU. Jedrenjače, koje nije razbila neobuzdana sila morskih valova, prodane su inozemnim pomorcima, koji su sami brodili i neko vrijeme našli skromnu zaslugu.

Najzanimljivije doba barka Tri Sina bilo počam od rimese od 29. VIII. 1881 iz Alloa, kad je poslao Ls. 400 ili for. 4708.—. Brod prevalio je pod zapovjedništvom kapetana Crnkovića iz Engleske obilazeći Afriku, oko rta Dobre Nade, do Christchurcha (Lylleton) u Novoj Zelandiji u rekordno, nečuveno vrijeme od 101 dan. Došav

Busola

onamo predao je teret i poslao početkom septembra 1881 vlasniku Ls. 550.— ili for 6540.—. Ovo tako sjajno putovanje izrodilo se u nepredviđenu katastrofu, jer unaprijed pogođeni povratni teret nije više egzistirao, neobično nevrijeme uništilo je žetvu u onim krajevima. Moralo se čekati na slijedeću žetvu. Vlasnik morao je kapetanu Crnkoviću predoznačiti u Lylleton sredstva u Ls. za iznos od for. 4374.—. Brod Tri Sina tek je mogao decembra 1883, nakon puta iz Adelaide u Australiji do New Yorka, poslati vlasniku dolara u vrijednosti od for. 14.437.—. Odbiv pripomoć doznačenu brodu u Australiju od for. 4374.— preostaje za vrijeme od 15 mjeseci korist TRI SINA od for. 10.063.—. Zanimljiv bio bi nastavak ali ga nisam pronašao.

Predaleko bi me vodilo da predočim sve luke, koje su ta tri jedrenjaka tokom od $8\frac{1}{2}$ godina doticala i terete izručila. Koliko

neizbrojivih morskih milja prebrodili su ti jedrenjaci, da brodovlasniku prigospodare nerazmjerno mršave kamate, za glavnicu uloženu u brodove.

Bark TRI SINA polučio je iz 18 luka remitirati for. 116.651.—, od kojih je preostalo za kamate tek for. 28.952.—.

Bark KRALJEVICA (16 karata) poslala je iz 17 luka forinti 49.723, od kojih je preostalo samo for. 5775.—.

Loogher TRI BRATA privredio je iz 20 luka for. 36.468.— koji su potrebni bili do iznosa od for. 9642.—.

Učinak nije bio ovisan o zapovjedništvu ili upravi, već poglavito o sveopćim prilikama, žetvama i drugim osebnostima, koje nije bilo moguće u ono doba predvidjeti. Odlučivala je sreća, da se je brod nalazio u pravi čas, na pravom mjestu, kad je svjetska spekulacija tražila brodovlje za prijevoz raspoložive robe, ali poglavito da je putovanje bilo kratkoročno, i iskrcavanje tereta uslijedilo bez odvlake.

Za naš primorski živalj more je i pomorstvo usprkos svih tegoba i opasnosti jedan neprocjenjivi uslov egzistencije, jedno veliko i nenadmašeno vrelo konstantnog i stalnog prihoda. Naš je primorac nerazdruživo spojen s morem, i nikoja ga opasnost, nikakva katastrofa, ne će od njega otrgnuti. Zaključujem s usklikom admirala Dragutina Price, koji nekom zgodom reče: »Dok ima mora, bit će i mornara!«

Pogled na Kraljevicu

Tok saborske sjednice, LXXIV, dne 11. IX. 1880: »Svijetli ban umoljava, da se dozvoli po kr. ugarskom financ. ministru namijenjena prodaja državne zgrade NOVIGRAD U KRALJEVICI, redu MILOSRDNIH SESTARA U ZAGREBU, da uzmogne podići popravni zavod za mladež.« Sab. sjed. CXI, dne 25. VI. 1881. Kr. vlada, odio za unutarnje poslove, br. 9499, priopćuje Saboru glede kupovnine

unišle od prodaje Novigrada u Kraljevici, carinskoga vrta u Jasenovcu i Crikvenici. Milosrdne sestre preprodale su Novigrad 17. XII. 1883 DRUŠTVU ISUSOVACA za kollegium i misionarsku školu, koje je dogradilo novom gradu u Kraljevici drugi kat. God. 1910 otsele se Isusovci u Italiju.

ZEMALJSKA HRVATSKA VLADA kupi kraljevački Novigrad i smjesti u njemu našu HRABRU JUGOSLAVENSKU VOJSKU.

Usred Kraljevice nalazi se stari grad, masivna građevina na tri sprata. Dvorište je prostrano četverouglasto i okruženo s dvije strane arkadama. U prostranom okviru staroga grada nalazi se Općinska uprava, Turistički odbor i Narodna čitaonica, jedna od najstarijih u Hrvatskoj.

Raznolikost i valovitost predjela daje Kraljevici osobiti karakter. Na rtu Oštrom prostire se gusta borova šuma, a na žalu morskom sagrađeno je moderno kupalište sa 130 kabina, posvema odijeljeno od mjesta, trgovačke luke i brodogradilišta, zato se ta plaža higijenski osobito odlikuje čistom i bistrom morskom vodom. Podalje sagrađene su moderne vile na očigled Jadrana obrubljenog visočinama Cresa, Učkom gorom i Kastavskom visočinom, a svjetlucaju građevine Opatije i okoliša.

God. 1931 otvorena je u Kraljevici nova ulica, koja vodi iza brodogradilišta prema kupalištu u Oštrom, a nazvana je u spomen Oca Vjenceslava ULICA VJENCESLAVA TURKOVIĆA.

Kraljevica broji oko 3000 stanovnika, električno je rasvjetljena i vodovodom dobavlja zdravu i pitku vodu. U šumi smješteno je tenis- igralište. Kraljevica zavrijeđuje po svom položaju i modernim institucijama, da se sve više i više razvija kao prvoklasno morsko odmaralište i oporavilište, od ranog proljeća do kasne jeseni, za organizme potrebne ojačanja, nakon tjelesnih i duševnih napora.

Kraljevčani mnogo su pridonijeli pošumljenju i parkiranju okoliša, umjeli su se prilagoditi savremenom turističkom pokretu, tako da je taj kraj poprimio svojim morskim kupalištem i naseobinama, te mnogim građevinama, izgled odličnog mjesta za strane i domaće posjetitelje.

Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit!
BILO DOBRO, SRETNO, BLAGOSLOVLJENO I SPASO-
NOSNO!

